

DZIEDZICTWO DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ

Międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Tysiąclecie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej”, Zabrze, 18–19 listopada 1999 r.

Na przełomie dwóch jubileuszy: tysiąclecia kanonizacji biskupa Wojciecha (999 r.) i ustanowienia arcybiskupstwa jego imienia (na zjeździe gnieźnieńskim w 1000 r.) odbyła się w Muzeum Górnictwa Węglowego III konferencja zabrzańska z cyklu „Kultura średniowiecznej Europy”, tym razem poświęcona „Tysiącleciu dziedzictwu kulturowemu diecezji wrocławskiej”. Dwie poprzednie sesje tego cyklu dotyczyły „Środkowoeuropejskiego dziedzictwa św. Wojciecha” (Zabrze 1997) i „Środkowoeuropejskiego dziedzictwa cyrylo–metodiańskiego” (Zabrze 1998). Wszystkie te sympozja były owocem zgodnej współpracy trzech instytucji: „Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris” — Instytutu Górnictwa Śląskiego, Urzędu Miejskiego w Zabrzu i Polskiego Towarzystwa Historycznego, Oddziału w Katowicach. Patronat honorowy nad trzecią sesją zabrzańską objęli: kard. Henryk Gulbinowicz, metropolita archidiecezji wrocławskiej, abp Alfons Nossol, ordynariusz diecezji opolskiej, bp Jan Wiczorek — ordynariusz diecezji gliwickiej oraz prezydent Wrocławia — Bogdan Zdrojewski. Na czele Komitetu Organizacyjnego stanął prof. dr hab. Tadeusz Miczka, a Radzie Naukowej przewodniczył, jak zwykle, prof. dr hab. Antoni Barcik. Otwarcia sesji dokonali: kard. Henryk Gulbinowicz, bp Gerard Kusz i prof. Antoni Barcik — w pierwszym dniu oraz bp Jan Wiczorek i prezydent Zabrze mgr inż. Roman Urbanczyk — w drugim dniu.

Referat inauguracyjny wygłosił Andrzej B u k o, który przedstawił sytuację na ziemiach Polski południowej na przełomie pierwszego i drugiego Millennium w świetle badań archeologicznych. Referent podjął się próby odpowiedzi na pytanie, co dzieliło i co łączyło Śląsk z Małopolską w tym okresie. Do cech wspólnych zaliczył m. in. narażenie obu ziem na najazdy zewnętrzne i wpływy zza Karpat. W obu dzielnicach istniały silne centra kultu pogańskiego (Ślęza, Łysa Góra). Z ziem Polski południowej znamy trzy stolice: Wrocław, Kraków, Sandomierz i dwa (a może nawet i trzy) biskupstwa (Wrocław, Kraków). Z drugiej jednak strony na Śląsku brak jest tradycji tworzenia ponadplemiennych ośrodków władzy, takich jak np. państwo Wiślan. Ekspansja władców polańskich na Wschodnią Małopolskę (Sandomierz) nastąpiła już w latach siedemdziesiątych X w., na Śląsk — około 985 r., w ziemi krakowskiej natomiast brak śladów tego typu akcji i zniszczeń. W późniejszej dyskusji poruszono kwestie wyników ostatnich badań archeologicznych na Ostrowie Lednickim. Wynika z nich jednoznacznie, że na Ostrowie znajdowała się rezydencja Mieszka I (*palladium*), chroniona przez wojów wareskich (cmentarzysko wojów normandzkich). Wyniki badań archeologicznych były także przedmiotem komunikatu Piotra B o r o n i a. W swym wystąpieniu zajął się on przedstawieniem poglądów literatury na temat *Plemiennych uwarunkowań powstania terytorium diecezji wrocławskiej*. Przedmiotem jego analizy były bulle z 1155 i 1245 r. Autor polemizował z niektórymi poglądami badaczy dotyczącymi tzw. „okręgów grodowych”.

Jerzy S t r z e l c z y k podjął kwestię *Spornych problemów roku tysięcznego i wczesnych faz polskiej organizacji metropolitalnej*. Zwrócił uwagę na fakt, że interesy strony polskiej i niemieckiej na zjeździe gnieźnieńskim wcale nie musiały być zbieżne. Wydaje się, że decyzje, jakie zapadły w czasie wizyty Ottona w Polsce były efektem rozwoju sytuacji i pewnego kompromisu pomiędzy planami cesarza a postulatami Bolesława Chrobrego (kwestia wyłączenia ziem Polski południowej spod jurysdykcji Kościoła czeskiego, sprawa obsadzenia godności arcybiskupiej itp.) J. Strzelczyk zwrócił też uwagę na tytułaturę Ottona III pojawiającą się na jego dokumentach wydanych bezpośrednio przed zjazdem i tuż po nim, podobną do tytułatury św. Pawła — „sługa apostołów”. Według referenta miało to związek z planami akcji chrystianizacyjnej młodego cesarza wśród pogan, do której chciał za-

chęcić także polskiego monarchę. Czy Bolesław Chrobry zrealizował swe cele ze zjazdu — tego nie wiemy.

Trzy okresy rozwoju monastycyzmu na Śląsku przedstawił w swym wystąpieniu Marek D e r w i c h (*Początki i rola monastycyzmu na Śląsku*). Pierwszy okres do końca X w. związany jest z wpływami czeskimi. Być może punktem pośrednim dla misji chrystianizacyjnej w Polsce był Wrocław (lub Niemcza), gdzie znajdowała się *cella*, stacja misyjna, której obsada została zmieniona po opanowaniu Śląska przez Mieszka I. W drugim etapie — XI, XII w. — wyraźny jest na Śląsku wpływ ziem polskich, to stamtąd przychodzą mnisi. W trzecim etapie, przypadającym na drugą połowę wieku XIII w rozwoju monastycyzmu na Śląsku dają się zauważyć wpływy czeskie i miśnieńskie.

Problematykę piętnastowiecznego Ostrowia Tumskiego we Wrocławiu podjął Adam Ż u r e k. Przedstawił on charakter zabudowy wyspy, rozkład ulic, układ komunikacyjny, możliwości obrony. Wyliczył, że na tym obszarze u schyłku średniowiecza oprócz rezydencji biskupiej znajdowało się wówczas 6 kościołów, około 60 budynków mieszkalnych, 3 winiarnie, pijalnia, browar i cegielnia

Osobną grupę referatów stanowiły wystąpienia oparte na średniowiecznej historiografii śląskiej. I tak Marek C e t w i Ń s k i na przykładzie postaci biskupa wrocławskiego Magnusa pokazał możliwości amplifikacji i metafory jako sposobu narracji dziejopisarskiej, począwszy od relacji katalogu biskupów wrocławskich (z drugiej połowy XIII w.) do przekazów Jana Długosza i Paprockiego, gdzie Magnus urasta już do roli biskupa męczennika. Z kolei Wojciech M r o z o w i c z dokonał analizy średniowiecznego śląskiego dziejopisarstwa klasztornego. Spośród 29 dotychczas znanych roczników śląskich, 8 powstało w miejscowych klasztorach. Referent wskazał na różne typy kronik klasztornych, takich jak kronika fundacyjna (*Księga henrykowska*) czy reformatorska (kroniki kanoników regularnych: Jodoka, Ludolfa). W dyskusji podkreślono swego rodzaju fenomen dziejopisarstwa śląskich kanoników regularnych. Wojciech I w a Ń c z a k zwrócił uwagę na niezwykle ciekawą relację wrocławskiego pisarza miejskiego Piotra Echenloera (*Piotr Eschenloer — świadek epoki*). Właściwie istniały dwie redakcje tego dzieła: w wersji niemieckiej — bardziej obszerna, pełna *exemplów*, pisana najprawdopodobniej na zlecenie oraz w wersji łacińskiej, mająca charakter prywatnych zapisek. W kręgu tej samej tematyki mieściły się także referaty o. Jana

Andrzeja Spieża OP i bpa Jana Kopca. Dotyczyły one wszakże wieków późniejszych, bo XVII i XVIII. Bp Jan Kopiec przedstawił sylwetkę Mateusza Meriana, wydając mu jako historiografowi pozytywne świadectwo. Celem jego dzieła — *Topographia Germaniae* było przedstawienie obrazu ówczesnego Śląska, zainteresowanie czytelników ziemią śląską i to, według referenta, autorowi się udało. Osiemnastowiecznej historiografii dominikanów śląskich poświęcone było wystąpienie o. Jana Andrzeja Spieża OP. Referent dokonał kwerendy źródłowej wszystkich klasztorów dominikańskich na Śląsku, między innymi parafii św. Wojciecha, konwentu św. Wojciecha i klasztoru św. Katarzyny. Zwrócił uwagę na różnorodność form historiograficznych, od kopiarza do krytycznej analizy źródeł.

Drugą część obrad otworzył referat ks. Kazimierza Dolpt. *Zakony szpitalne i ich wkład w rozwój szpitalnictwa na średniowiecznym Śląsku*. Referent przypomniał genezę szpitalnictwa średniowiecznego, także na ziemiach polskich. Podkreślił rolę benedyktynów i cystersów, którzy jako pierwsi utworzyli na Śląsku placówki szpitalne (Oława, Środa Śląska, Lubiąż, Trzebnica). Do rozwoju szpitalnictwa przyczynili się także kanonicy regularni, jak również joannicy, duchacy, krzyżacy z czerwoną gwiazdą i bracia św. Antoniego. Od końca XIV w. datuje się na Śląsku istnienie szpitala parafialnego, miejskiego. Rolę Trzebnicy w dziejach i kulturze Śląska od czasów najdawniejszych aż po współczesne przedstawił ks. Antoni Kiełbasa SDS. Interesowało go nie tylko położenie geograficzne tej miejscowości, ale także jej nazwa, rozwój gospodarczy, historia klasztoru i zabytków architektury sakralnej. Kultem świętych Wojciecha i Stanisława w świetle zabytków sztuki zajął się w swym wystąpieniu Jacek Witkowski. Zwrócił on uwagę na fakt, że kult św. Stanisława był na Śląsku silniejszy od kultu biskupa praskiego. Świadczą o tym liczniejsze patrocinia kościołów dedykowanych św. Stanisławowi, jak i większa liczba zachowanych średniowiecznych przedstawień tego świętego. Na Śląsku popularne były także tzw. „znaczki pielgrzymie” z wizerunkiem krakowskiego biskupa z czterema orłami. Stan zachowanych źródeł archiwalnych dotyczących dziejów kolegiat na Śląsku Opolskim przedstawił Roman Stelmach. Z dokonanej przez niego analizy wynika, że stan zachowania archiwaliów jest różny: od 100% (Niemodlin) po 60–40%. Najlicniejszą grupę dokumentów stanowią materiały po dawnej kolegiacie opolskiej; występuje tu jednak po-

ważna luka w zbiorach dla wieku XV. W dyskusji uzupełniono aktualny stan badań nad kolegiatami śląskimi.

Związkom czesko — śląskim poświęcone zostały wystąpienia gości z Pragi. I tak Zdenka Hlediková na podstawie analizy archiwaliów watykańskich przedstawiła liczne kontakty duchowieństwa śląskiego z Kościołem czeskim. Podobną problematykę dotyczącą czasów Wacława IV Luksemburskiego podjął w swym referacie Ivan Hlaváček, wskazując nie tylko na związki osobiste książąt piastowskich z Koroną czeską, ale także udział Ślązaków w pracy kancelarii czeskiej czy pełnienie przez nich licznych funkcji publicznych w Czechach. Kandydaturę Jana ze Středy, biskupa ołomuńskiego na urząd biskupa wrocławskiego omówiła w swym wystąpieniu Marie Bláhová.

Pozostałe wystąpienia dotyczyły czasów nowożytnych i współczesnych. O. Maurycy Niedziela OP przedstawił dzieje wrocławskiego klasztoru dominikanów w czasach reformacji i kontreformacji. Podkreślił przynależność klasztoru do polskiej prowincji dominikanów i fakt, że w XVI w. dzięki kandydatom z Polski udało mu się zachować jego katolicki charakter. Przypomniał też spór, jaki wybuchł w XVII w. między polską a czeską prowincją dominikańską o zwierzchnictwo nad wrocławskim klasztorom. Stosunki wyznaniowe w miastach górnośląskich w tym samym okresie (XVI–XVII w.) omówił Jan Kwak. Zwrócił on uwagę na fakt, że do czasów reformacji miasta śląskie były w zasadzie jednolite wyznaniowo. Idee Lutry zdobywały sobie zwolenników zwłaszcza wśród ludności miejskiej; związane to było chociażby z możliwością przejęcia dóbr kościelnych. Największe różnicowanie wyznaniowe nastąpiło na tym obszarze w początkach XVII w. W dyskusji, w nawiązaniu do obu wspomnianych referatów, podkreślono szczególną rolę biskupstwa krakowskiego w zachowaniu katolicyzmu na Śląsku w okresie reformacji. Z kolei ks. Jan Związek przedstawił genezę i funkcjonowanie komisariatu siewierskiego w diecezji wrocławskiej w latach 1797–1806, który obejmował swym zasięgiem 3 powiaty: częstochowski, kłobucki i krzepicki. Antoni Maziarz omówił sylwetki lekarzy nadwornych biskupów wrocławskich w XVI w., stwierdzając, że wywodzili się oni przede wszystkim z środowisk mieszczańskich. Sylwetki wybitnych humanistów działających w renesansowym Wrocławiu omówił Dariusz Rott. Skoncentrował się zwłaszcza na postaci Wawrzyńca Kor-

wina, studenta Uniwersytetu Krakowskiego, rektora szkoły przy parafii św. Elżbiety, pisarza miasta Wrocławia, zwycięzcy turnieju poetyckiego podczas ślubu króla Zygmunta Starego i Bony Sforzy w Krakowie. Danuta K o c u r e k przedstawiła sylwetkę ks. Józefa Knosały na podstawie pisanej do niego korespondencji. Ks. Knosała był nie tylko gorliwym kapłanem, ale także historykiem i krzewicielem polskości na Śląsku. Związany był z Wrocławiem, Zabrzem i Radzionkowem. W związku ze swoją szeroką działalnością publiczną prowadził bogatą korespondencję, na której referentka oparła swą wypowiedź. Ks. Józef S w a s t e k omówił postać wielce zasłużonego dla Śląska kard. Bolesława Kominka, rządcy diecezji wrocławskiej w latach 1956–1974. Autor oparł się na niepublikowanych dotychczas źródłach, między innymi pamiętniku kard. B. Kominka. W dyskusji postulowano podjęcie badań nad biogramami ludzi Kościoła śląskiego, prozopografii dworów biskupich czy też poszerzenia badań nad kancelariami biskupów wrocławskich.

Trzecia sesja zabrzańska zorganizowana była niezwykle sprawnie; jak zwykle panowała na niej serdeczna atmosfera, sprzyjająca swobodnej wymianie myśli i poglądów. Dużą w tym zasługą zwłaszcza władz samorządowych, które doceniają tego typu działania w promocji miasta i regionu. Konferencja ta zapoczątkowała serie różnorodnych obchodów związanych z jubileuszem zjazdu gnieźnieńskiego, które organizowane będą z pewnością w wielu miastach Polski. Zabrze, swym cyklem spotkań poświęconych dziedzictwu kulturowemu krajów Europy Środkowo-Wschodniej zasłużyło sobie na to, by znaleźć się w awangardzie tych dokonań.

WYKAZ SKRÓTÓW

AAG	— Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie
AAN KsMSW	— Archiwum Akt Nowych Warszawa Księga Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
AAW	— Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu
ABMK	— „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”
AGAD	— Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AHP	— „Archaeologia Historica Polona”
AiB	— „Architektura i Budownictwo”
ALW	— „Archiv für Liturgiewissenschaft” (tytuł poprzedni „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” (JLW) Regensburg 1950
APB	— Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
APWr	— Archiwum Państwowe we Wrocławiu
ARSJ	— Archivum Romanum Societatis Jesu
ASNZ	— Archiwum Sióstr Norbertanek na Zwierzyńcu w Krakowie
AUNC	— „Acta Universitatis Nicolai Copernici”
BHSiK	— „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”
BHS	— „Biuletyn Historii Sztuki”
BMiOZ	— „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”
Canivez	— J. C a n i v e z, <i>Statuta capitulorum generalium ordinis cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786</i> , Louvain 1933
CChr. SL	— <i>Corpus christianorum seu nova Patrum collectio</i> , Series Latina, Turnhout 1954
Chronicon	— <i>Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia</i>
DKM	— Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku, wyd. B. U l a n o w s k i, t. 4, Kraków 1888